

İKV DEĞERLENDİRME NOTU

“Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkı”
Bağlamında İklim Davalarındaki Artış

N. Melis BOSTANOĞLU
İKV Uzmanı

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI

“Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkı” Bağlamında İklim Davalarındaki Artış

N. Melis BOSTANOĞLU, İKV Uzmanı

İklim krizine yol açan sera gazı emisyonlarının hızla artmasında, kuşkusuz ki enerji başta olmak üzere ekonominin hemen hemen her sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel sektör kuruluşlarının önemli sorumlulukları bulunuyor. Başta savunmasız grupları, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin vatandaşlarını olumsuz etkileyen iklim değişikliğinin giderek daha ciddi boyutlara ulaşması da söz konusu kuruluşların sorumlulukları ile yakından ilgili. Bu nedenle, tüm dünyada, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kaynaklanabilecek zararların tazmin edilmesi için savunmasız gruplar tarafından kamu veya özel kuruluşlara karşı iklim davalarına başvurma eğilimi de artıyor.

Diğer yandan, iklim davalarının coğrafi kapsamı da genişlemeye devam ediyor. Bir zamanlar iklim davalarının hedefi yalnızca gelişmiş ülkelerken, günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de iklim davalarının sayısı artıyor. İklim değişikliğine olumsuz anlamda katkı yapan kuruluşların hukuki süreçlerde hesap vermesinin yolunu açan davalar, artık karbon ayak izinin azaltılması için kapsamlı ve ilerici adımların atılmasını daha da kritik hâle getiriyor.

İklim davalarının yalnızca sayısı değil, kapsamı da artmaya devam ediyor. Buna en önemli örnek olarak, “ekolojik soykırım” kavramının bir suç hâline gelmesi için sürdürülen çalışmalar verilebilir. Ancak, yakın gelecekte iklim davalarının dayanaklarının ne kadar güçlü olduğu, bu davaları kimlerin açabileceği ve bu davalara bakacak olan mahkemelerin bu konuda ne kadar donanımlı olacağı gibi sorular da kafaları kurcalamaya devam edecek gibi görünüyor. İklim biliminin gelişmesi, iklim değişikliğinin etkilerini artırmaya devam etmesi ve günümüzde ortaya koyulan iddialı veya yetersiz iklim politikalarının gelecekte iklim davalarının artmasında rol oynayabileceğini de şimdiden öngörmek mümkün.

Bu değerlendirme notunda, sayıları ve kapsamı hızla artan iklim davaları “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” ile ilişkili olarak ele alınıyor. Temel insan hakları içinde önemli bir konuma sahip olan sağlıklı çevrede yaşama hakkı, aslında insan haklarının diğer unsurlarının gerçekleşmesi için de temel bir öncelik olarak öne çıkmakta. İklim değişikliğinin olumsuz etkilerini giderek daha fazla hisseden kişiler, çevre hakkı kavramına sığınarak, sorumluluk taşıyan aktörlerin hukuk önünde hesap vermesini sağlamayı hedefliyor.

“Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkı” Bağlamında İklim Davalarındaki Artış

Aşırı hava olayları, yükselen deniz seviyeleri, yağış modellerindeki değişim, sel, fırtına, kuraklık, kirlilik ve su kıtlığı gibi iklime bağlı riskler ve afetler her yıl daha da artıyor. Öyle ki, 2020 yılında ortalama küresel sıcaklıklar, sanayi öncesi döneme kıyasla yaklaşık 1,2°C daha yüksek ölçüldü.¹ Dahası, bunun 2024 yılına kadar geçici olarak 1,5°C'yi aşması küçük de olsa bir olasılık olarak görülüyor.² Zira yakın bir zamanda Dünya Meteoroloji Örgütü'nün yayımladığı tahminlere göre,³ gelecek beş yıldan en azından birinde, yıllık ortalama küresel sıcaklık artışının sanayi öncesi döneme kıyasla 1,5°C'den yüksek olması ihtimali %50 olarak ölçülürken, bu oranın zamanla artması da ihtimal dâhilinde görülüyor. Bununla birlikte, 2021 ile 2025 yılları arasında en az bir yılın kayda geçmiş en sıcak yıl olması ihtimali de %93 olarak hesaplanıyor.⁴

Bu gidişat gezegenin, insanlığın ve tüm canlıların geleceği için korkutucu bir manzara yaratıyor. Ayrıca, Paris Anlaşması'nın “küresel ortalama sıcaklık artışının sanayi öncesi döneme kıyasla 2°C'nin altında tutulması ve hatta 1,5°C'nin altında tutulmasına yönelik küresel çabaların sürdürülmesi” hedefinin yerine getirilmesindeki başarısızlığı gözler önüne seriyor. Salgın nedeniyle sera gazı azaltımlarına rağmen, Paris Anlaşması kapsamındaki güncellenen niyet edilen koşulsuz ulusal katkı beyanları tam anlamda uygulanırsa bile yüzyılın sonunda 2,7°C daha sıcak bir dünyanın bekliyor olması da korkutucu bir tablo sergiliyor.⁵

Küresel ortalama sıcaklık artışının özellikle de 1,5°C'nin altında tutulması çok büyük önem arz ediyor. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (*Intergovernmental Panel on Climate Change* - IPCC) tarafından 2018 yılında yayımlanan 1,5°C Özel Raporu,⁶ insan ve doğa sistemleri üzerindeki iklime bağlı risklerin 1,5°C'lik bir küresel ısınmaya kıyasla 2°C'lik küresel ısınmada daha yüksek olacağını ortaya koymuştu. Bu risklerin, ısınmanın şiddetine ve hızına, coğrafi konuma, kalkınma ve kırılabilirlik seviyelerine, seçimlere ve uyum ve azaltma seçeneklerinin uygulanmasına bağlı olarak değişebileceği vurgulanmıştı. Rapor, küresel ısınmanın 1,5°C'nin üzerine çıktıktan sonra 2100 yılında

¹ Dünya Meteoroloji Örgütü (2020), State of the Global Climate 2020 Provisional Report, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2020_wmo_provisional-report-state-climate_en.pdf

Erişim Tarihi: Mayıs 2022

² A.G.E.

³ Dünya Meteoroloji Örgütü (2022), the Global Annual to Decadal Climate Update, <https://public.wmo.int/en/media/press-release/wmo-update-5050-chance-of-global-temperature-temporarily-reaching-15%C2%B0c-threshold> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

⁴ A.G.E

⁵ BM Çevre Programı (2021), Emissions Gap Report 2021: The Heat Is On – A World of Climate Promises Not Yet Delivered, Nairobi, <https://reliefweb.int/attachments/d4ebaec6-2432-354b-831d-65157e45e8d9/EGR21.pdf> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

⁶ IPCC, 2018: Summary for Policymakers. In: Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. In Press. Erişim Tarihi: Mayıs 2022

tekrar 1,5°C seviyesine dönmesi durumunda bile iklime bağlı risklerin artacağını belirtmişti. Bu durumda, bazı ekosistemlerin kaybı gibi uzun süreli ve geriye döndürülemez etkilerin gerçekleşmesinin de mümkün olduğu gözler önüne serildi.

Küresel sıcaklıklardaki artışlardan en çok etkilenecek olanlar dezavantajlı ve savunmasız topluluklar, bazı yerli halklar ve tarım veya kıyı bölgelerinden geçimini sağlayan yerel topluluklar iken, yine bu artışlardan en fazla etkilenecek olan bölgelerin Arktik ekosistemler, kurak bölgeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve en az gelişmiş ülkeler olacağı tahmin ediliyor. Tüm bunlar göz önüne alındığında, biyoçeşitlilik kaybı, kirlilik ve iklim değişikliği gibi durumlar sonucunda oluşan dünya ekosistemlerindeki bozulma, insan haklarından yararlanılmasına da olumsuz yansıyor.

1. İnsan Hakları Bağlamında Çevre Hakkı

Evrensel bağlamda temel insan haklarını korumak amacıyla ortaya koyulan ilk hukuki belge olan ve yayımlandığı 1948 yılından bu yana hâlen uluslararası insan hakları hukukunun temelini oluşturan BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, “herkesin yaşama, hürriyet ve güvenlik hakkı” ile “kendisi ve ailesi için yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahı temin edecek uygun bir hayat seviyesine sahip olma hakkı”nı beraberinde getirdi.⁷ Bir insanın tüm bu gereksinimlerinin tam anlamıyla sağlanmasının ancak sağlıklı bir çevrede gerçekleşebileceği düşüncesinden yola çıkıldığında, insan hakları ve çevrenin korunması konularının aslında ne kadar iç içe olduğu görülebiliyor. Zira insan haklarından, güvenli, temiz ve sağlıklı bir çevre olmadan yararlanmak söz konusu değilken, insan hakları bulunmadığı ve bu haklara saygı duyulmadığı sürece sürdürülebilir çevresel yönetişimin varlığı mümkün olamaz.⁸ Günümüzde küresel çapta büyük bir önem arz eden “çevre hakkı”nın altında yatan asıl neden de insan hakları, çevrenin korunması, ekonomik büyüme ve diğer sosyal hakların birbirine bağlı olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor.

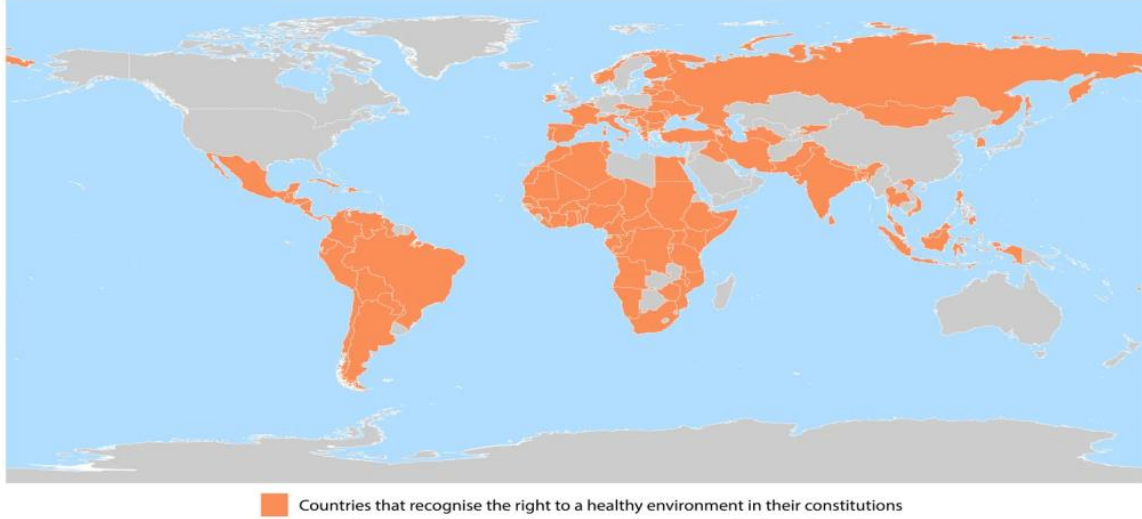
Çevre hakkının tanımlanması çabaları 1970’li yılların başlarında başladı. 1972 İnsan Çevresine İlişkin Stockholm Bildirisi’nin (*UN Conference on the Human Environment*) duyurulmasının ve 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın usul hakları bakımından insan hakları ve çevre arasındaki bağa odaklanmasının ardından, çevre yasaları ve kurumlarının sayısı dünya çapında çok büyük bir artış gösterdi. Günümüzde, 100’den fazla ülkenin “sağlıklı çevre hakkı”nı anayasalarına geçirmiş olması da insan hakları ve çevrenin birbirine bağlı olduğunun geniş çapta kabul gördüğünün göstergesi. Öyle ki, 2017 yılı itibarıyla, 176 ülke çevre konusunda çerçeve yasalara sahipken, 150 ülke çevrenin korunmasını ya da sağlıklı çevre hakkını anayasalarına geçirdi ve 164 ülke çevrenin korunmasından sorumlu bakanlar

⁷ BM, Universal Declaration of Human Rights, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/udhr.pdf> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

⁸ UNEP, What are environmental rights?, <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

seviyesinde kurullar oluşturdu.⁹ Bununla birlikte, bazı çalışmalar, anayasalarında sağlıklı çevre hakkı veya diğer çevresel hükümler bulunan ülkelerin genel olarak daha güçlü çevre politikalarına sahip olduğunu ve sürdürülebilir yaşam endekslerinde daha yüksek puanlar aldıklarını ortaya koyuyor.¹⁰

Görsel 1: Anayasalarında “Sağlıklı Bir Çevre Hakkı”nı Taniyan Ülkeler

Kaynak: BBC

Çevreye ilişkin birçok insan hakkı bulunuyor. Çevre hakları, asli haklar ve usul hakları olarak ikiye ayrılıyor. Buna göre, asli haklar, çevrenin, hakkın varlığı ve bu haktan yararlanılması üzerinde doğrudan etki yarattığı haklar olarak biliniyor. Bu haklar, sivil ve siyasi haklar, ekonomik ve sosyal haklar, kültürel haklar ve kolektif haklardan oluşuyor. Diğer yandan, usul hakları, yasal hakların uygulanmasında atılması gereken resmî adımları oluşturan hakları temsil ediyor. Usul hakları, bilgiye erişim, halkın katılımı ve adalete erişim gibi temel hakların üçünü kapsıyor.¹¹

Geçen yaklaşık yarım asırda, tüm dünyada çevre yasaları ve kurumları kayda değer bir seviyede artsa da bu yasaların uygulanmasındaki eksikliklerin hâlen devam etmesi çevresel tehditlerin artmasına sebep oluyor. 2009 yılında BM Çevre Programı (*UN Environment Programme* - UNEP) tarafından yayımlanan ve küresel çapta çevre yasalarının uygulanmasına ilişkin bulguları ilk defa ortaya koyan “Çevresel Hukukun Üstünlüğü” raporu,¹² çevre yasalarının uygulanması konusundaki başarısızlıkların

⁹ UNEP (2019). Environmental Rule of Law: First Global Report, United Nations Environment Programme, Nairobi. Erişim Tarihi: Mayıs 2021

¹⁰ Zimmer K. (2021), The human right that benefits nature, BBC, <https://www.bbc.com/future/article/20210316-how-the-human-right-to-a-healthy-environment-helps-nature> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

¹¹ UNEP, What are environmental rights?, <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what> Erişim Tarihi: Nisan 2022

¹² UNEP (2019). Environmental Rule of Law: First Global Report, United Nations Environment Programme, Nairobi. Erişim Tarihi: Mayıs 2022

çevresel ilerleme ve sürdürülebilirlik üzerindeki tehdidinin gitgide belirgin hâle geldiğini ortaya koyuyor.

Benzer bir şekilde, çevresel haklar konusunda büyük bir mesafe kat edilmiş olsa da günümüzde çevreye zarar verilmeye devam edildiği için insan haklarına yönelik tehdit ve ihlalin de sürdüğü görülebiliyor. Bu durumda, ülkelerin insan hakları hukuku kapsamındaki sorumlulukları doğrultusunda çevreye verilen zararı önlemek için asli haklar ve usul hakları bağlamında daha fazla adım atması gerektiği bariz bir biçimde ortaya çıkıyor.

Asli haklara ilişkin olarak, antlaşmalarla ilintili kurumların, bölgesel mahkemelerin, özel raportörlerin ve diğer uluslararası insan hakları kurumlarının mevcut insan hakları hukukunu çoğunlukla “yeşillendirerek” çevre konularına uyguladığı söylenebilir. Yakın bir zamana kadar BM Genel Kurulu tarafından yalnızca “temiz su ve hijyene erişim” bir insan hakkı olarak tanımlanmışken, “sağlıklı çevrede yaşamak” da artık bir insan hakkı olarak tanımlanıyor.¹³ Başta BM gibi kurumların ya da ulusal anlaşmaların nezdinde “güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkı”nın tanınması ve özellikle cinsiyete dayalı ve diğer ayrımcılık türleri, işletmelerin insan hakları ve çevreye ilişkin sorumlulukları, silahlı çatışmanın insan hakları ve çevre üzerindeki etkisi, çok uluslu şirketler ve sınır ötesi zararlara yönelik uluslararası iş birliği gibi çevreyi ilgilendiren spesifik alanlarda insan hakları normlarının açıklığa kavuşturulması açısından önem arz ediyor.¹⁴

Usul haklarına ilişkin olarak, zorunlu çevre etki değerlendirmelerinin yapılması ve verimli bir şekilde yasal çözümlerin üretilmesinin yanı sıra, halkın çevre konularında katılımı ve bilgiye erişimi, adalete erişimi, hür iradesiyle ve bilinçli bir şekilde rızasını vermesi gibi konulara ilişkin birçok uluslararası, bölgesel ve ulusal düzenlemeler bulunuyor. BM kapsamındaki Çevre Konularında Adalete Başvuru, Karar Alma Sürecinde Katılım ve Bilgiye Erişim Hakkında Aarhus Sözleşmesi ve tarafların bazı faaliyetlerinin erken planlama aşamalarında çevresel etkilerinin değerlendirilmesi ve sınır ötesinde olumsuz etkiler yaratabilecek çevresel etkilere neden olabilecek konular hakkında diğer ülkelerin bilgilendirilmesini şart koşan Espoo Sözleşmesi bunlara verilebilecek en önemli örneklerden bazıları.

¹³UNEP(2021), Landmark UN resolution confirms healthy environment is a human right, <https://www.unep.org/news-and-stories/story/landmark-un-resolution-confirms-healthy-environment-human-right> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

¹⁴ BM Genel Kurulu (2018), Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, <https://undocs.org/A/HRC/37/59> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

2. Çevre ve İklim Adaleti

İklim değişikliği, ortak malların trajedisi (*tragedy of commons*)¹⁵ kavramının önemli bir parçasını oluşturuyor. İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği riskler ve afetler, yalnızca çevrenin değil, insanların yaşam kalitesini de olumsuz bir şekilde etkiliyor. Ancak tüm bunların gölgesinde, uluslar, şirketler ve hatta bireyler kendi çıkarlarını gözeterek iklim sisteminin doğal dengesini bozmaya devam ediyor. Bu durum da hâliyle hem ülkeler ve topluluklar arasındaki eşitsizlikleri hem de insan hakkı ihlallerini artırıyor.

Diğer yandan, Sanayi Devrimi'nden bu yana atmosferdeki kümülatif sera gazı emisyonlarında en büyük pay gelişmiş ülkelerin olsa da bu sera gazı emisyonlarının meydana getirdiği olumsuz doğa olaylarından en çok etkilenenler gelişmekte olan ülkeler veya en az gelişmiş ülkeler oluyor. Öyle ki, *German Watch* tarafından yayımlanan 2021 Küresel İklim Risk Endeksi'ne (*Global Climate Risk Index-CRI*) göre, 2000 ile 2019 yılları arasında iklime bağlı afetlerden en fazla etkilenen on ülkeden yedisi düşük gelirli ya da alt orta gelirli ülkelerdendi.¹⁶

Tablo 1: 2000-2019 Döneminde En Fazla Etkilenen On Ülke (yıllık ortalama)

CRI Endeksi	Ülke	CSI Skoru	Ölüm Sayısı	100 Bin Kişilik Yerleşimde Ölüm Oranı	Milyon ABD Doları Cinsinden Satın Alma Gücü Kaybı	GSYH Başına Kayıp (%)	Vaka Sayısı (2000-2019)
1	Puerto Rico	7,17	149,85	4,12	4149,98	3,66	24
2	Myanmar	10,00	7056,45	14,35	1512,11	0,80	57
3	Haiti	13,67	274,05	2,78	392,54	2,30	80
4	Filipinler	18,17	859,35	0,93	3179,12	0,54	317
5	Mozambik	25,83	125,40	0,52	303,03	1,33	57
6	Bahamalar	27,67	5,35	1,56	426,88	3,81	13
7	Bangladeş	28,33	572,50	0,38	1860,04	0,41	185
8	Pakistan	29,00	502,45	0,30	3771,91	0,52	173
9	Tayland	29,83	137,75	0,21	7719,15	0,82	146
10	Nepal	31,33	217,15	0,82	233,06	0,39	191

Kaynak: 2021 Küresel İklim Risk Endeksi

¹⁵ Bireylerin kendi çıkarlarını gözeterek ortak kullanıma açık malları (hava, su, denizler, meralar, otlaklar vs.) gereğinden fazla tüketmesi neticesinde tahribata ve kaynakların tükenmesine sebep olmasına dayanan teoridir.

¹⁶ Eckstein D., Kunzel V. ve Schäfer L.(2021), GLOBAL CLIMATE RISK INDEX 2021, German Watch, https://www.germanwatch.org/sites/default/files/Global%20Climate%20Risk%20Index%202021_2.pdf Erişim Tarihi: Mayıs 2022

Çevre adaleti, ırk, ten rengi, ulusal aidiyet veya gelir fark etmeksizin herkese çevre yasaları, düzenlemeleri ve politikalarının geliştirilmesi, uygulanması ve yaptırımı konularında adil davranılması ve anlamlı bir şekilde bu süreçlere dâhil olmaları için şans verilmesi anlamına geliyor.¹⁷ Diğer yandan, yine bu kapsamda daha spesifik olarak kendine yer bulan iklim adaleti, “sera gazları ve eriyen buzullar hakkındaki bir söylemden, iklim etkilerine karşı en savunmasız insanları ve toplulukları merkezine alan bir sivil haklar hareketine geçiş”¹⁸ olarak tarif ediliyor.

Son yıllarda özellikle gençler tarafından dile getirilen iklim adaleti, tüm dünyanın gündemine oturdu. 2018 yılında 15 yaşındaki İsveçli lise öğrencisi Greta Thunberg’in her Cuma günü okulu kıvrarak İsveç Parlamentosunun önünde grev yapmasıyla başlayan bu süreç, tüm dünya çapında milyonlarca çocuğun ve gencin önderliğinde “Gelecek İçin Cuma Günleri” (*Fridays for Future*) hareketine dönüşmesiyle daha da büyük bir önem kazandı. Bu protestoları, Yok Oluş İsyanı (*Extinction Rebellion*) gibi kitlesel yok oluşu durdurmak ve toplumsal çöküş riskini en aza indirmek için sivil itaatsizliği seçen uluslararası bir hareket takip etti. Bu hareketler yalnızca medyada yer edinmekle kalmadı, özellikle de AB’de yeni bir dönemin başlamasına vesile oldu. Nitekim 23-26 Mayıs 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen 2019 yılı AP seçimlerinde Yeşiller, 2014 yılı seçimlerine oranla Parlamentodaki koltuk sayısını 22 adet artırarak, 751 koltuktan 74’üne sahip olma hakkını kazandı.¹⁹

Çevre ve iklim hassasiyeti, Avrupa Komisyonu Başkanı seçimlerinde de öne çıktı. Ursula von der Leyen, pozisyona uygun olduğunu kanıtlamak için Avrupalıları bir araya getiren ortak fikirler ve önceliklerden yola çıkarak, beş yıllık görev süresinde gözeceği altı öncelikli konuyu içeren politika kılavuz ilkelerini ortaya koydu. Bunlardan ilki de “Avrupa Yeşil Mutabakatı” (*A European Green Deal*) oldu. Avrupa Yeşil Mutabakatı ile AB, 2050 yılına kadar Avrupa’yı ilk iklim nötr kıta hâline getirme ve bu hedef doğrultusunda 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını 1990 yılı seviyelerine kıyasla %55 oranda azaltma taahhütlerini İklim Yasası’na geçirerek hukuken bağlayıcı kıldı. Greta Thunberg’in yaktığı bir kıvılcım ile başlayan iklim adaleti hareketi, AB’nin iklim eylemi konusunda harekete geçmesine ön ayak oldu.

Avrupa İklim Yasası’nın yanı sıra, AB’nin 2030 yılına kadar sanayi öncesi seviyesine oranla %55 sera gazı azaltımı yapılması hedefini gerçekleştirmek için yayımladığı 55’e Uygun Paketi (*Fit for 55 Package*) kapsamında ortaya koyulan mevzuat değişiklikleri de AB’de iklim davalarını artırabilecek bir potansiyele sahip. Avrupa İklim Yasası hükümetlere karşı açılacak iklim davalarının sayısını artırabilecekken, şirketlerin 55’e

¹⁷ What Is Environmental Justice?, ABD Enerji Bakanlığı, <https://www.energy.gov/lm/services/environmental-justice/what-environmental-justice> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

¹⁸ BM(2019), Climate Justice, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/climate-justice/> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

¹⁹ AP(2019), 2019 European election results, <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

Uygun Paketi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde iklim davalarıyla karşı karşıya kalabileceği öngörülüyor.²⁰

Diğer yandan, Greta Thunberg'in de aralarında olduğu 16 gencin Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin ve Türkiye'ye BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden (*UN Framework Convention on Climate Change - UNFCCC*) doğan sorumluluklarını yerine getirmeyerek çocukları iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden yeterince korumadıkları ve neden oldukları emisyonlarla çocukların yaşamını tehlikeye attıkları gerekçesiyle BM'nin Çocuk Hakları Komitesi nezdinde dava açması²¹ da iklim adaletinin çarpıcı örneklerinden. Sonuç olarak maddi bir talepte bulunulmayan sembolik bir niteliğe sahip bu dava savunmasız çocukların ve gelecek nesillerin haklarına ilişkin farkındalık sağlamakta başarılı oldu. Davanın sonucunda beş ülkenin eylemleri ile davacı gençlerin bu eylemlerden aldıkları zararlar arasında "yeterli nedensel bağlantı" olduğuna hükmedilse de gençlerin öncelikle bu beş ülkenin ulusal mahkemelerine başvurmaları gerektiği argümanı kabul edildi. Ancak komiteyi oluşturan 18 bağımsız insan hakları uzmanı, bu aktivistlerin cesaretini ve kararlılığını takdir ederek kendi ülke ve bölgelerinde eyleme geçmeye ve uluslararası camiada da iklim değişikliği ile mücadele konusunda adaleti aramaya devam etmelerini tavsiye etti.²²

3. İklim Değişikliği Davalarındaki Artış

Ulusal ve uluslararası düzeyde koyulan daha güçlü iklim yasaları ve politikaları, mevcut iklim hedefleri ve eylemleri iklim değişikliği ile mücadele etme konusunda yeterli kalmıyor. Bu durumda bireyler, topluluklar, STK'lar, işletmeler ve ulusal yönetimler başta olmak üzere birçok küresel aktör, yasaların verimli olarak uygulanması, daha güçlü yasalarla değiştirilmesi, mevcut yasaların iklim değişikliğini ele alacak şekilde kapsamının artırılması ve temel haklar ve iklim değişikliği arasındaki temel ilişkinin tanımlanması için çareyi hukuka başvurmakta buluyor.

26 Ocak 2021 tarihinde BM Çevre Programı tarafından yayımlanan 2020 Küresel İklim Davası Raporu (*UNEP Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review*),²³ küresel çapta iklim davalarının hızla arttığını ortaya koyuyor. Rapor, 2017 yılında 24 ülkede 884 iklim davası bulunurken, 1 Temmuz 2020 itibarıyla 38 ülkede 1550 dava ile dava sayısının bir önceki dönemin neredeyse iki katına çıktığını vurguluyor. Bu vakaların

²⁰ Thompson Linda A.(2021), European Climate Law Heralds New Era for Companies and Their Legal Advisers, Law.com, <https://www.law.com/international-edition/2021/07/07/european-climate-law-heralds-new-era-for-companies-and-their-legal-advisers/?sreturn=20211003033726> Erişim Tarihi: Nisan 2022

²¹ <https://childrensvclimatecrisis.org/wp-content/uploads/2019/09/2019.09.23-CRC-communication-Sacchi-et-al-v.-Argentina-et-al.pdf> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

²² Farge E.(2021), U.N. panel says it can't rule on climate case brought by Thunberg, Reuters, <https://www.reuters.com/business/environment/un-panel-says-it-cant-rule-climate-case-brought-by-greta-thunberg-2021-10-11/> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

²³ United Nations Environment Programme (2020). Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review. Nairobi, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/34818/GCLR.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

yaklaşık 1200'ü ABD'de, 350'den fazlası da diğer ülkelerde bulunuyor. İklim davaları daha çok yüksek gelirli ülkelerde yoğunlaşıyor olsa da Kolombiya, Hindistan, Pakistan, Peru, Filipinler ve Güney Afrika gibi Küresel Güney ülkelerinde iklim davalarına başvurma eğilimlerinin arttığını gösteren Rapor, aynı zamanda bu davaların davacı lehine daha başarılı bir şekilde sonuçlandığını da ortaya koyuyor.

Rapora göre iklim davaları, aşağıda açıklanan altı kategorinin birinden veya birkaçından kaynaklanıyor.

- 1) **İklim hakları:** İklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için yeterince eylem alınmaması sonucunda, yaşama, sağlık, gıda, su, özgürlük, aile yaşamı gibi birçok uluslararası ve anayasal haklarının ihlal edildiğini beyan eden davacıların sayısı her sene daha da artıyor. Davaların genel olarak, hükümetlere yeterli iklim değişikliği hedefleri koymadıkları, derin deniz sondaj projelerine izin verdikleri, çevreyi yeteri kadar korumadıkları gibi gerekçelerle, çevreci STK'lar veya gençler tarafından BM nezdinde açıldığı görülebiliyor. Greta Thunberg'in de aralarında olduğu 16 gencin Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin ve Türkiye'ye BM'nin Çocuk Hakları Komitesi nezdinde açtıkları dava da bu kategorinin örneklerinden.
- 2) **İç yürütme:** Ulusal ve yerel hükümetler, uluslararası anlaşmalar, mevzuat, düzenleme ve politika beyanları yoluyla iklim değişikliğinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyum konularında taahhütlerini ortaya koysa da kimi zaman bu taahhütlerin çeşitli nedenlerle hayata geçirilmediği gözlemlenebiliyor. Hükümetlerle beraber, daha az sayıda olsa da şirketler ve kurumlar da bu davalarda davalı konumunda bulunabiliyor. Altı AB ülkesinin, 2018 Yenilenebilir Enerji Yönergesi'nin "orman biyokütlesi"ni yenilenebilir enerji olarak tanımlamasının "daha fazla ormansızlaşmaya neden olacağı ve sera gazı emisyonlarını artıracacağı" gerekçeleriyle AB'ye dava açması da bu maddenin en önemli örneklerinden biri. Ancak, yönergenin genel olarak uygulanabilir olduğu ve tüm toplumda bireysel etkilerin hissedildiğine ilişkin bir kanıt sunulmaması gerekçeleriyle bu dava mahkeme tarafından reddedildi.
- 3) **Fosil yakıtları- ve karbon yutaklarını- yer altında bırakma:** Mahkemeler, bazı kaynak çıkarma eylemleri (*resource-extraction*) ve kaynak bağımlı (*resource-dependent*) projeler ile projelerin iklim değişikliği etkilerini göz ardı ettiğini iddia ettiği çevresel izin ve inceleme süreçlerine karşı çıkan davaları değerlendiriyor. Tüm bu vakalar, hem tüketilebilir fosil yakıtları üretecek projelere yatırım yapmanın uzun vadeli ve küresel etkilerine hem de madencilik ve sondaj faaliyetleriyle bağlantılı su, arazi kullanımı ve hava kalitesi üzerindeki yerel etkilere dayanıyor. Vakaların birçoğu, kısmen veya tamamen çevresel etki değerlendirmelerine ve benzer planlama gereksinimlerine dayanıyor. Bu vakalar çoğu zaman, gerekli çevresel incelemelerin bir parçası olarak iklim etkilerini hesaba katmayan proje izin ve onay kararlarına karşı çıkıyor. Bu kategorideki davaların birçoğunun ABD'de gerçekleştiği görülebiliyor.
- 4) **Şirket sorumluluğu:** 2017 yılındaki raporda, bu konudaki vakalarda davacının zararlarının belirli bir şirketin sera gazı salınımından kaynaklandığına dair somut deliller ortaya koyamadığı belirtilmekteydi. Son raporda da bu konuda biraz yol kat edilmeye başlandığı görülüyor. Şirket sorumluluğuna örnek olarak, ABD'de bu

konudaki davaların birçoğunun, davalıların emisyonları ile iklim değişikliğinin yarattığı zararlar arasında bağ olup olmadığına ilişkin kesin hükümler verilemediği için henüz sonuçlanmadığı görülüyor.

- 5) **Uyum sağlamada başarısızlık ve uyumun etkileri:** Bu konudaki vakalar genel olarak, mülke zarar veren uyum çabalarına karşılık tazminat veya bilinen iklim risklerine karşı yetersiz uyum çabalarına karşılık ihtiyari tedbir talep eden vakalar olarak biliniyor. 2017 yılı raporu, uyum tedbirlerinin istem dışı olumsuz sonuçlarına açılan davalara dikkat çekiyordu. Ancak son raporda, hükümetlere açılan yeni davaların daha çok hükümetlerin iklim risklerini göz önünde bulundurmamalarından ve davalıları risklere maruz bıraktıklarından; özel sektöre açılan davalarınsa davalıların eylemlerinin iklim değişikliği risklerini artıran etkilerini davacılarla yeterince paylaşmamasından kaynaklandığı gözlemleniyor. Yatırım stratejilerini iklim değişikliğine uyumlu hâle getirme konusundaki başarısızlıklarının mali zararlara yol açtığı iddia edilen şirketleri veya varlık yöneticilerini sorumlu tutmayı amaçlayan davaların bu rapor döneminde arttığı görülüyor. Fosil yakıt altyapılarındaki yatırımlara yönelik açılan davalar da vurgulanıyor.
- 6) **İklim saydamlığı ve yeşil badana (*greenwashing*):** Rapora göre, iklim değişikliğinin nedenleri ve etkileri hakkında genel kitlelere yönelik bilgi paylaşımı arttıkça, işletmelerin iklim değişikliği hakkında yanıltıcı bilgilendirmeler yaptığına ilişkin davalar da artmaya başladı. İşletmelerin verdikleri yanıltıcı bilgilere dayanarak mali kararlar aldığını söyleyen davacıların yanı sıra, hükümetler menkul kıymet saydamlığını ve tüketici haklarını icra etmek amacıyla, STK'lar da yeşil badana kampanyalarına karşı çıkmak amacıyla işletmelere dava açmaya devam ediyor. Yatırımcıların, iklim risklerini yanlış bir şekilde veya hileli olarak duyuran işletmelere de aynı şekilde davalar açtığı görülüyor.

İklim davalarına genel olarak bakıldığında, davalıların çoğunlukla hükümetler olduğu gözlemleniyor. Hükümetlere karşı açılan iklim davalarının arkasındaki nedenler bu hükümetlerin ortaya koyduğu genel politikaların ya da spesifik kararların sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik anayasa ve kanun hükümlerine ve diğer politika taahhütlerine uyum sağlamaması olarak görülüyor. Bununla birlikte, iklim konusunda yeterince eylem alınmamasının anayasal ve insan hakları ihlaline girdiğine dair davaların sayısı son yıllarda artmış olsa da tüm iklim davaları arasında çok küçük bir paya sahip olduğu görülüyor.

Özel sektörün başlıca dava edilme nedenleri de sera gazı emisyonuna neden olan ve fosil yakıt üreten şirketlerin iklime verdikleri zarardan sorumlu tutulması, borsada işlem gören şirketlerin iklim değişikliği riskleri hakkındaki bilgileri görmezden gelmesi veya suistimal etmesi.

4. İklim Davalarında Hukuki Konular

Mahkeme Edilebilirlik: Mahkeme edilebilirlik (*justiciability*), davacının savlarının mahkeme tarafından dikkate alınmasının önüne geçebilecek tüm eşik engelleri içeriyor. Bu durumda davacıların dava açmaya ehliyeti olması gerekirken, davacıların ortaya koydukları savları yalnızca başvurdukları mahkemenin çözmüş olması gerekiyor.

İklim Yükümlülüklerinin Kaynakları: Dava edilebilirlik ilkesinin yanı sıra davacıların, davalıların iklim hakkı veya yükümlülüklerini ihlal ettiklerine dair hukuken icra edilebilir bir dayanak ortaya koymaları gerekiyor. Daha önceden belirlenmiş politikalar, anayasal haklar ve insan hakları ve teamül hukuku/yaptırım teorileri, davacıların en çok başvurduğu dayanaklardan bazıları olarak biliniyor.

Hukuki Çözümler ve Hedefler: İklim davaları, davalarını açan tarafların açtıkları davaların hukuki çözümlerinin geniş bir skalada olduğu söylenebiliyor. Kimi davacılar daha düşük maddi hasar tazminatında bulunurken kimi de milyarlarca dolar değerinde davalar açabiliyor. Diğer yandan, kamu veya özel kurumları geniş bir skalada politika/strateji değişikliğine teşvik edecek hukuki çözümler de bulunuyor.

Bilim Atıfları: Günümüz iklim davalarının çoğunda, davalının neden olduğu emisyonların iklim değişikliğine etkisine atıf yapılırken, iklim değişikliğinin spesifik etkileriyle bağ kuruluyor. Buna göre, tarafların aşırı hava olaylarının iklim değişikliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını kanıtlamaları gerekiyor. Bu durumda, dayanak oluşturulurken iklim değişikliği biliminin önemi ortaya çıkıyor.

Başta IPCC, Dünya Meteoroloji Örgütü (*World Meteorology Organization - WMO*), UNEP olmak üzere birçok prestijli kurumun her yıl yayımladıkları iklim bilimine dayalı politika belgelerinin gelecekte açılacak iklim davalarında kritik birer dayanak oluşturabileceği söylenebilir.

5. İklim Davalarının Geleceği

Özellikle de iklim değişikliğinin etkilerini artırmasıyla ve küresel politikaların yeniden şekillenmesiyle iklim davalarının sayısının gelecekte artabileceği düşünülüyor. Ülkelerin çevre ve iklim yasalarını artırması ve hatta sağlıklı ve temiz çevrede yaşama hakkından da öteye geçip iklim değişikliğine ilişkin hakları anayasalarının bir parçası hâline getirmesi gibi gelişmelerin de iklim davalarının artmasında rol oynayabileceği söylenebilir. 2019 yılında yapılan bir araştırmaya göre, en az yedi ülkenin iklim değişikliğini ele alan bazı hakları da anayasalarının bir parçası hâline getirdiğini gösteriyor. Bunun yanında, bazı iklim davaları spesifik sebeplerle açılmış olsa ve farklı bir şekilde sonuçlansa da kimi davaların gelecekteki iklim davaları için emsal yaratabileceği tahmin ediliyor.

Kaynak: *Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review*

Küresel Güney’de iklim göçü davaları: 2017 yılında yayımlanan rapor, iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen kişilerin ihtiyaçları ve statülerinin ele alınmasına ilişkin davaların artacağını öngörmekteydi. Özellikle, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde bu konuyla alakalı en az 20 dava bulunmaktaydı. İklim göçünü merkeze alan en önemli örneklerden biri *Teitiota* davasıydı. Bir Kiribati vatandaşının Yeni Zelanda’ya karşı açtığı bu davada, Yeni Zelanda’nın Yüksek Mahkemesi bu kişiye mülteci statüsü vermeyi reddetti. Bununla birlikte, “iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel bozunumların veya diğer doğal afetlerin Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’ye ya da korunma altına alınan kişilere ilişkin yetki sınırlarına girebileceği” hükmünü de aktardı. Bu Kiribati vatandaşı, kararı “Yeni Zelanda’nın mülteci statüsü vermeyi reddederek

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi altında yaşama hakkını ihlal ettiği” gerekçesiyle BM İnsan Hakları Komitesi’ne taşıdı. Gelen cevap ise “ülkelerin iklim değişikliğinden kaynaklı sığınma talebini kabul etmemesinin Sözleşme’nin ihlaline sebebiyet verebileceği” ve “bu durumun geri gönderme yasağı ile sonuçlanabileceği” oldu. Her ne kadar mahkeme bu davayı ölümcül bir durum teşkil etmediği gerekçesiyle reddetmiş olsa da iklim nedeniyle yerinden edilmiş kişilerin mülteci statüsü alabilmeleri yolunda bir adım atılmış oldu.

Rapora göre, sadece dış göç değil, iç göçe ilişkin davaların da öne çıkacağı görülüyor. Zira, Dünya Bankası tarafından yayımlanan bir rapora göre, 2050 yılına kadar iklim değişikliğinin meydana getirdiği doğal afetlerin bir sonucu olarak iç göçün artacağı, Sahraaltı Afrika, Güney Asya ve Latin Amerika’da yaşayan 143 milyon insanın kendi ülkeleri içinde göç edeceği tahmin ediliyor.

Bu durumdan yola çıkarak 2020 Küresel İklim Davası Raporu da iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini artırmasıyla iklim değişikliğinden kaynaklanan iç ve dış göçün ve paralelinde iklim davalarının artacağını öngörüyor.

Tüketici ve yatırımcıların hile iddiaları: Bu tür davaların iki nedenle hızla çoğalacağı düşünülüyor. Birincisi, firmaların iklim riskini bildirmesini zorunlu kılan statüler, düzenlemeler ve rehberlerin sayısının ve kapsamının artması ile düzenlemeleri hazırlayanlar, tüketiciler ve yatırımcıların verilen bilgileri mercek altına alacağı ve yanlış veya eksik verilmiş bilgilere yönelik de davalar açacağına ilişkin beklentiler.

İkincisi, bilimsel gelişmelerin ekstrem olaylar ve yavaş hızla gerçekleşen çevresel değişimler hakkında bilinenleri artırması ve bazı yerlerde iklim etkilerinin daha görülebilir hâle gelmesi sonucunda risklerin daha önceden paylaşılmaması.

Afet öncesi ve sonrası vakaları: Aşırı hava olaylarının daha sık ve daha şiddetli hâle gelerek daha önce güvenli olarak bilinen yerleri de etkilemesinin sonucunda, davalıların bu olayların sonuçlarını yeterince planlarında öngörmemiş olması ve yönetememesinden kaynaklanan davaların sayısının artması öngörülüyor. Bu davalar, afetlerden öncesini veya sonrasını kapsayabiliyor.

Uygulamadaki zorluklar: İklim davalarının sayısının ve çeşitliliğinin artması ile mevcut yasal çözüm yollarının uygulanmasına dair sorunların çözümü de geleceğin zorluklarından bazıları olacak. Buna örnek verilebilecek en önemli davalardan biri *Leghari v. Federation of Pakistan* davasıdır. Pakistanlı bir çiftçi olan Ashgar Leghari’nin 2012 Ulusal İklim Politikası ve 2014-2030 İklim Değişikliği Politikasının Uygulanmasına İlişkin Çerçeve’yi uygulamakta başarısız oldukları iddiasıyla ulusal ve bölgesel hükümetlerin aleyhinde açtığı davada, Lahore Yüksek Mahkemesi sorumlu bakanlığın ortaya koyduğu 734 eylem konusunda yeterli bir adım atmadığına karar vererek Pakistan’ı suçlu buldu.

İklim hukuku ve bilimine yapılan atıflar: Gelecek yıllarda hükümetlere ve işletmelere, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasına yönelik sorumluluklar yükleneceği ve bu durumun daha fazla iklim davasının açılmasına neden olacağı düşünülüyor. Bu durumlarda davacıların iklim değişikliğinden kaynaklanan hasarlarda davalıların suçlu olduğunu ve davalıların iklim değişikliğine önemli bir oranda katkıda bulunduğunu kanıtlamaları gerekecek. Bilim, insan eylemleri ve iklim değişikliği arasındaki bağı ortaya koyarken, bu konuda henüz yeterli yargı hükümleri yok. Ancak gelecekte davalara yapılan iklim değişikliğine ilişkin atıfların bu durumu değiştirebileceği öngörülüyor.

Uluslararası yargı makamlarına başvurunun artması: Uluslararası yargı makamlarına başvurunun artacağına dair öngörülerin arkasında birçok neden görülüyor. Bunlardan ilki, uluslararası arenada başvurulabilecek birçok “bağlayıcı olmayan yasa”nın (*soft law*) mevcut olması. Bunlardan biri olan Paris Anlaşması, imzacı tarafların “olabilecek en iddialı” ulusal katkı beyanını hazırlamasını gerektirdiği için davacıların hükümetlere taahhütlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle dava açabilmelerinin yolunu açıyor. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sistemi (*Inter-American Court of Human Rights*) ve BM İnsan Hakları Konseyi’nin yapmış olduğu açıklamalar da bağlayıcı olmayan uluslararası yasaların iklim haklarını tanıdığını ortaya koyuyor.

Özellikle ulusal makamların, ulusal hükümetleri sorumlu tutma konusunda etkisiz ve hatta hasmane yaklaşımlarda bulunma olasılığına karşın uluslararası makamların varlığı davacılara bazı stratejik fırsatlar yaratabilir. Diğer yandan, uluslararası makamlar tarafından alınan kararlar iç hukukun değişmesinde etkili olabilir.

6. İklim Davalarının Coğrafi Kapsamındaki Artış

Verisk Maplecroft adlı bir danışma firmasının yayımladığı “Çevresel Risk Görünümü 2021” (*Environmental Risk Outlook 2021*) başlıklı bir rapora göre,²⁴ iklim davaları günümüzde gelişmiş ülkeleri daha çok etkiliyorken, yakın gelecekte gelişmekte olan ülkelerde de bu davaların sayısının artması bekleniyor.

Rapor kapsamında, 198 ülkede bulunan şirketlere karşı iklim davalarının açılması olasılığının değerlendirildiği “İklim Davaları Endeksi” (*Climate Litigation Index*), başta ABD, AB ve Avustralya olmak üzere gelişmiş ülkelerde bulunan şirketlere karşı yasal işlemlerin başlatılması riskinin daha yüksek olduğu düşünülüyor. Sınırlı sivil ve siyasi haklar ve zayıf kuvvetler ayrılığına sahip olan gelişmekte olan ülkelerde iklim davalarının açılması potansiyelini düşürüyor olsa da son yıllarda elde edilen verilerin yükselen ekonomilerde karbon yoğun sektörlerde operasyonları bulunan şirketlerin de bu durumdan nasibini alabileceği belirtiliyor.

²⁴ Wolf F. ve Hypes L. (2021), *Environmental Risk Outlook 2021*, Verisk Maplecroft, https://www.maplecroft.com/insights/analysis/carbon-heavy-corporates-in-crosshairs-as-risks-of-climate-lawsuits-grow/#report_form_container Erişim Tarihi: Mayıs 2022

Tablo 2: Büyük Ekonomiler İçindeki İklim Davaları Riski

Ülke adı	Kamuoyundaki iklim değişikliği algısı (%)	İklim değişikliği davalarına ilişkin dava indeksi skoru	2000'den bu yana açılan iklim davaları	İklim davaları trendleri	İklim değişikliği aktivizmi
ABD	63	Çok yüksek	Çok yüksek	Çok yüksek	Çok yüksek
Birleşik Krallık	69	Çok yüksek	Çok yüksek	Orta	Çok yüksek
Fransa	75	Çok yüksek	Çok yüksek	Orta	Çok yüksek
Avustralya	75	Çok yüksek	Çok yüksek	Düşük	Çok yüksek
Meksika	63	Yüksek	Orta	Çok yüksek	Yüksek
Arjantin	71	Yüksek	Orta	Çok yüksek	Çok yüksek
Japonya	80	Yüksek	Orta	Çok yüksek	Yüksek
Hollanda	57	Yüksek	Yüksek	Çok yüksek	Çok yüksek
Kanada	74	Yüksek	Orta	Yüksek	Çok yüksek
Güney Kore	80	Yüksek	Orta	Düşük	Yüksek
Güney Afrika	21	Orta	Orta	Çok yüksek	Orta
Endonezya	33	Orta	Orta	Çok yüksek	Orta

Kaynak: ©Verisk Maplecroft

Tablo 2’de görüldüğü üzere, iklim davaları riski iklim değişikliği algısı dikkate değer oranda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yüksek. Diğer yandan, iklim davalarına ilişkin içtihadın kapsamının genişlemesi şirketler için üç kat daha fazla dava riski anlamına geliyor. Raporla göre, günümüzde fosil yakıt şirketlerine karşı açılan davaların çoğu hâlâ devam ediyor veya davalının lehinde karar verilmiş olsa da bu durumun ülkelerin hukuki düzenlemelerini değiştirmeleri ya da şirketlerin halk nezdindeki imajını kötü yönde etkilemeleri ile sonuçlanması mümkün hâle gelecek. Metaller ve madencilik, tarım ve ulaştırma gibi diğer enerji yoğun sektörlerle karşı açılan iklim davalarının da artacağı öngörülüyor.

7. Çocuklar ve Gelecek Nesillerin İklim Davalarındaki Yeri

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma modelidir. 2015 yılında BM tarafından kabul edilen ve sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlara sahip olan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin (*Sustainable Development Goals - SDGs*) içinde bulunan “iklim eylemleri”, “sudaki yaşam” ve “karasal yaşam” hedeflerinin gerçekleşmesi

konusunda çevre ve iklim davaları da ön planda olabilir. Zira, çevre suçlarının sosyal, ekonomik açıdan ve barış üzerinde birçok olumsuz etkileri bulunuyor. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin açlığı ve yoksulluğu sonlandırma, temiz su ve hijyen gibi birçok spesifik hedefleri de olumsuz etkilerden nasibini almaya aday. Zira, çevre suçları, her sene suçluların 91-259 milyar dolar kazanması ile sonuçlanırken, hükümetlerin de vergi kaybı yaşamasına neden oluyor.²⁵ Bununla birlikte, çevre suçları insanları sürdürülebilir geçim kaynaklarından mahrum ederken, barış, güvenlik ve istikrarı da olumsuz etkilemeye devam ediyor.

Günümüzde gençler ve çocukların iklim aktivizminde en ön sırada olduğu görülüyor. 16 gencin, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmediği gerekçesiyle BM'nin Çocuk Hakları Komitesi nezdinde Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin ve Türkiye'ye açmış olduğu dava da bunun bir örneği olarak gösterilebilir.

Bunun bir diğer örneği içinde birçok gencin bulunduğu bir Alman grubun Almanya'nın 2019 İklim Yasası'nın sera gazı emisyonlarını azaltmak ve iklim değişikliğinin etkilerini sınırlandırmak için yetersiz olduğu ve gelecek nesillere adil olmadığı gerekçeleriyle Alman hükümetine açtığı davaydı²⁶. Mevcut yasaların insanlığa yakışan bir şekilde yaşama hakkını ihlal ettiğini öne süren bu gençler, Alman Anayasa Mahkemesinin "Almanya'nın mevcut iklim yasalarının yetersiz olduğu" ve "İklim Yasası'nın kısmen anayasaya uygun olduğunu" hükmetmesiyle tarihi bir zafere imza attılar. "Gelecek nesiller için yaşamın doğal varlıklarını ve hayvanları" korumayı amaçlayan Alman Anayasası'nın 20a Maddesi, bu noktada Paris Anlaşması ve iklim nötrlüğün başarılması açısından uygulanabilir hâle geldiği için tarihi bir kararın verilmesinde rol oynadı. Federal Anayasa Mahkemesinin iklim krizinde özgürlük konseptini yeniden tanımlamasına vesile olan bu karar, Almanya'nın 2019 İklim Yasası'nı 2022 yılının sonuna kadar güncelleştirmesi zorunluluğunu da doğurdu. Karardan kısa bir süre sonra Alman hükümeti tarafından açıklanan 2030 yılına kadar %65 sera gazı azaltımı, 2040 yılına kadar %88 ve 2045 yılına kadar iklim nötrlüğün sağlanmasına ilişkin tedbirler, bu gibi iklim davalarının ne kadar önemli sonuçlar çıkarabileceğini gözler önüne serdi.

8. "Ekolojik Soykırım" Gündemde

İklim hukukuyla ilgili en ilgi çekici gelişmelerden biri de "ekolojik soykırım" (*ecocide*) kavramının günden güne öne çıkmaya başlaması. Küresel çapta aktivistler ve hukukçular, ekolojik soykırımın tanımını "çevreye önemli oranda ciddi ve yaygın veya uzun vadeli zararlar verme ihtimali olduğu bilinmesine rağmen yapılan kanunsuz veya kasti eylemler" şeklinde yaparak bunun Uluslararası Ceza Mahkemesi (*International Criminal Court* -

²⁵ Andersen I.(2021), Environmental crime and the SDGs, UNEP, <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/environmental-crime-and-sdgs> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

²⁶ German Watch(2021), Constitutional Complaint, <https://germanwatch.org/en/constitutional-complaint> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

ICC) kapsamında bir suç hâline gelmesi için çalışmalara başladı.²⁷ Ekolojik soykırım konseptinin kabul görmesi, doğanın ve doğadaki türlerin kendi hakları olan korunma altındaki varlıklar hâline gelmesini destekleyerek tarihi bir dönüm noktası oluşturabilir.

Bunu gerçekleştirmeye en yakın olan ülkelerden biri Fransa. Fransa'nın ulusal meclisi, Nisan 2021'de ekolojik soykırımın kanun ihlali hâline gelmesine ilişkin bir yasayı kabul etti. Fransa'nın Çevre Bakanı Barbara Pompili'nin belirttiği üzere bu ekolojik soykırımı ilişkin yasa ancak "ulusal düzeyde çevreye en ciddi derecede zararlar verildiği takdirde" uygulanacak.²⁸ Bu durumda, bu ihlali gerçekleştiren taraflara, on yıl hapis ve 4,5 milyon avroluk bir para cezası verilecek. Ancak, yasanın suç yerine bir kanun ihlali olarak kaleme alınması ve sadece "kasten olduğu açık" durumlarda uygulanabileceğine ilişkin hükümleri eleştirilerin odağında bulunuyor.²⁹

9. AB'den Çevre Suçlarına Yönelik Yeni Strateji

Avrupa Komisyonu, 15 Aralık 2021 tarihinde, çevre suçlarını saptamayı ve bu suçlara karşı yasal tedbirleri öngören bir yasa teklifi yayımladı.³⁰ Bu yeni yasa teklifi, başta yasa dışı kereste ticareti, gemi geri dönüşümü ve su çıkarma olmak üzere yeni ceza gerektiren çevre suçlarını belirleyerek, aynı zamanda mevcut çevre suçu tanımlarını netleştiriyor.

Yasa teklifine göre, bir çevre suçunun ceza gerektiren bir suç olduğunun belirlenmesinde suç teşkil eden eylemin kasten yapılmış veya ciddi ihmallerin sonucunda meydana gelmiş olması gerekiyor. Kişilerin yaralanması veya hayatını kaybetmesi, çevreye azımsanamayacak hasarların verilmesi veya en azından bu riskin mevcut olması bir suçun ceza gerektiren bir suç olduğunu gösteriyor.

Söz konusu suçlara uygulanacak yaptırımların etkili, caydırıcı ve orantılı olması gerektiği de ortaya koyuluyor. Bu nedenle de gerçek kişilere yönelik olarak azami hapis cezası için asgari süre belirlenmesi gerekliliği vurgulanıyor. Diğer yandan, tüzel kişilere yönelik mali yaptırımlardan ziyade suçun meydana gelmesine neden olan kişilere yönelik yaptırımların daha etkili olduğu belirtiliyor.

Yasa teklifinin 3'üncü Maddesi'nde yer alan suçların herhangi bir kişinin hayatını kaybetmesine veya ciddi şekilde yaralanmasına neden olduğu veya en azından bu riski doğurduğu takdirde, Üye Devletlerin failerin en az on yıl hapis cezasına çarptırılmasını

²⁷ Siddique H. (2021), Legal experts worldwide draw up 'historic' definition of ecocide, The Guardian, <https://www.theguardian.com/environment/2021/jun/22/legal-experts-worldwide-draw-up-historic-definition-of-ecocide> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

²⁸ France24(2021), France drafts 'ecocide' bill to punish acts of environmental damage, <https://www.france24.com/en/france/20210417-france-drafts-ecocide-bill-to-punish-acts-of-environmental-damage> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

²⁹ Morrow A.(2021), Environmentalists see red as French MPs make 'ecocide' an offence, not a crime, RFI, <https://www.rfi.fr/en/about-us> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

³⁰ Avrupa Komisyonu(2021), Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC, Brüksel, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1_1_179760_prop_dir_env_en.pdf Erişim Tarihi: Mayıs 2022

sağlamak için gerekli önlemleri alması gerekiyor. Bu madde kapsamındaki suçların niteliğine ve yarattıkları etkilerin ciddiyet seviyesine göre failerin hapis cezalarının süresi daha fazla ya da az olacak. Ancak, Üye Devletler bu alanlarda daha katı suç yasalarını kabul etmeleri veya sürdürmeleri konusunda serbest bırakılacak.

Son olarak, yasal çerçevede yer alan çevreye zararlı yasaklı davranışlara yenileri eklendiğinde, bu Yönerge'nin cezai suç kategorilerine yeni ciddi çevre ihlallerini de eklemek için değiştirilmesi gerekecek.

10. Türkiye'de Çevre ve İklim Davalarının Geleceği

Küresel emisyonların yaklaşık %1,1'ine neden olan Türkiye'de çevre ve iklim davalarının artması mümkün. Ancak zaten mevcut durumda Türkiye'de çevre davaları gündem oluşturmaya devam ediyor. Bu çevre davalarının konuları arasında yanlış arazi kullanımı, hava, su ve toprak kirliliği, yanlış atık yönetimi gibi birçok sorun bulunuyor. Bunların arasında orman yangınları, müsilaj, yanlış atık yönetimi uygulamaları, arazilerin maden işletmelerine açılması gibi spesifik sorunlar da görülüyor. Bu sorunların hâlen devam ediyor olmasının altında birkaç neden yatıyor.

Bunlardan ilki, çevre sorunlarının gözle görülür ve geri dönülmez sonuçlar yaratmadan çözülmeye çalışılmaması. Buna örnek olarak, su altındaki oksijenin azalmasına neden olarak Marmara Denizi'nde deniz yaşamını tehdit eden müsilaj verilebilir. Evsel ve sanayi atıklarının denize boşaltılması ve iklim değişikliği beraberinde suların ısınması gibi süreçlerin müsilaja zemin hazırladığı onlarca yıldır göz önünde bulundurulurken, müsilaj tabakalarının Marmara Denizi'ni kaplamış görüntülerinin oluşturduğu korkunç tabloya kadar bu duruma yönelik hiçbir adım atılmamış olması buna örnek verilebilir. Ancak bu durumun ardından Marmara'da atık su arıtma tesislerinin deşarj standartlarına kısıtlama getirildi ve 22 maddelik Marmara Denizi Koruma Eylem Planı açıklandı.

İkincisi, çevre ile ilgili sorunların hukuki süreçler yerine idari kararlarla yürütülmeye çalışılmasına dayanıyor. Türkiye, bir "hukuk devleti" olarak ancak sivil toplum kuruluşlarının da görüşlerinin alındığı katılımcı, tartışmaya açık ve hukuki dayanaklara sahip yasaları TBMM'den geçirerek çevre sorunlarının giderilmesini sağlayabilir.³¹ Ancak müsilaj örneğinde de görüldüğü gibi, birçok çevre sorununun önlenmesi veya çözümünde yıllarca sivil toplum kuruluşları ve akademik çevrelerin beyan ettikleri görüşler yasama süreçlerinde yeteri kadar karşılık bulmamakta. Buna ayrıca iklim değişikliği perspektifinden de bakılabilir.

³¹ TBB(2021), İklim Değişikliği ile Mücadelenin Hukuki Alt Yapısına İlişkin Türkiye Barolar Birliği Çevre ve Kent Komisyonu Başkanı Av. Gökhan Candoğan'ın Açıklaması, https://d.barobirlik.org.tr/2021/15agustos_cevrekomisyonuaciklama_.pdf Erişim Tarihi: Mayıs 2022

Üçüncüsü, mevcut yasaların hakkıyla uygulanmaması ve bu yasalara sıklıkla istisnalar ve özel izinler getirilmesi. Bunun en önemli örneği, Türkiye'de 2001'den bu yana maden faaliyetlerini düzenleyen kanunların 21 kez değişikliğe uğramış olması.³² Uzmanlar, getirilen her değişiklikte daha fazla doğa varlığı, orman ekosistemi, su varlıkları ve kültür mirasının madencilik faaliyetlerine açıldığını belirtiyor.³³

Sonuncusu ise çevre tehditlerinin söz konusu olduğu durumlarda yeteri kadar şeffaflığın bulunmaması.

Diğer yandan, AB müktesebatına uyum yolunda oluşturulan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) mevzuatının uygulanmasında yaşanan sorunlar, son çıkan Türkiye Raporları'nda da yer bulmaya devam ediyor. 2021 Türkiye Raporu'na göre,³⁴ çevresel konularda verilen mahkeme kararlarında hukukun üstünlüğünün uygulanması, halkın katılımı ve çevresel bilgiye erişim hakkının gözetilmesine yönelik eleştiriler devam ediyor. Kanal İstanbul projesine ilişkin verilen ÇED olumlu raporuna rağmen oluşan kamuoyu endişesinden kaynaklanan davalar bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri olarak gösteriliyor. ÇED mevzuatındaki önemi haiz yatırım projelere lisans verme konusundaki kısıtlamalar ile diğer kısıtlamaları kaldıran hükümler; korunan alanların statüsünde yapılan değişikliklerin yasal temeli, şeffaflığı ve paydaşların katılımının olmaması; sulak alanlarda, ormanlarda ve doğal sit alanlarında planlama ve imara izin veren düzenlemeler; hava, su kirliliği ve iklim değişikliği gibi konularda yeterli seviyede politika güdülmemesi davaların gerekçelerinden en önemlileri olarak gösterilebilir. 2021 Türkiye Raporu'ndan önceki ülke raporları da genel olarak bakıldığında aynı sorunları kaydediyordu.

Türkiye, 2021 yılında özellikle de yıllardır "hiç ilerleme kaydetmediği" iklim değişikliği konusunda bazı ilerlemeler kaydetti. Uzun bir bekleyişin ardından yıllar sonra hukuki bağlayıcılığa sahip ilk iklim anlaşması olma niteliğindeki Paris Anlaşması'nı yürürlüğe koyan Türkiye, bu doğrultuda 2053 net sıfır emisyon hedefini de duyurdu. Bunun yanı sıra, ilk İklim Kanunu'nu da yakın zamanda kamuoyuyla paylaşmayı planlıyor. Aynı zamanda UNFCCC'ye 2030 yılına yönelik güncellenmiş ulusal katkı beyanını da daha iddialı olacak bir şekilde hazırlayıp göndermeyi hedefleyen Türkiye'nin bu hedefleri İklim Kanunu'na yansıtması da hukuki açıdan yeni açılacak davalara meşruiyet kazandırabilir.

Türkiye, uluslararası arenada daha katı çevre ve iklim yasaları için proaktif bir rol oynamayı da amaçlıyor. 29 Eylül 2021'de "İklim Değişikliğinin Cezai ve Hukuki Sorumluluklar Bağlamında Ele Alınması" başlıklı raporunu Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde sunarak Türkiye, iklim ve çevre için daha sert ve kapsamlı

³² Karaman E.(2021), Dünya Çevre Günü: Türkiye'de çevre sorunlarının çözümünü zorlaştıran 4 neden, BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57365058> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

³³ A.G.E.

³⁴Avrupa Komisyonu(2021), 2021 Turkey Report, Brüksel, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/document/download/892a5e42-448a-47b8-bf62-b22d52c4ba26_en Erişim Tarihi: Mayıs 2022

hukuki altyapı önerisinde bulundu.³⁵ Bu öneride, iklim değişikliğine neden olan gerçek ve tüzel kişilerin yaptırım yoluyla cezalandırılması ve iklim değişikliğinin yol açtığı zararların tazmin edilmesi yer alıyor.

Türkiye’de ayrıca ilk iklim davasının da 2022 yılının mart ayında açıldığı duyuruldu. ECOIQ tarafından derlenen bir habere³⁶ göre dava, Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği’ne göre 2017 yılında ulusal öneme haiz sulak alan olduğu tescillenen Marmara Gölü’nün on yılın üzerindeki süre zarfında devlet kurumlarının hatalı su kullanımı sonucunda yaklaşık %98,18’lik kısmının kaybolduğu gerekçesiyle Marmara Gölü’nün balıkçıları adına Manisa İdare Mahkemesi’nde açıldı. Davada, Marmara Gölü’nün iklim değişikliği ile mücadelede bir “yutak” görevi gördüğü hatırlatılırken, Türkiye’nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nden ve Paris Anlaşması’ndan kaynaklı taahhütlerine aykırı politikalar uyguladığı, bu nedenle de kamu idarelerinin bu durumdan sorumlu tutulması gerektiği belirtiliyor. Bu durumun ancak daha etkin ve etkili bir strateji ve eylem planı ile çözülebileceğinin de altı çiziliyor.

Diğer yandan, Türkiye henüz uluslararası camiadaki bazı sorumlulukları yerine getirme konusunda proaktif davranmıyor. Öyle ki, Türkiye hâlen Aarhus ve Espoo Sözleşmeleri’ne taraf olmadı. Aarhus Sözleşmesi, vatandaşların çevre konularında adalete başvurusu, karar alma sürecinde katılımı ve bilgiye erişimlerini düzenlerken, Espoo Sözleşmesi tarafların bazı faaliyetlerinin erken planlama aşamalarında çevresel etkilerinin değerlendirmesi ve sınır ötesinde olumsuz etkiler yaratabilecek çevresel etkilere neden olabilecek konular hakkında diğer ülkeleri bilgilendirmesini gerektiriyor. Sınır aşan istişarelere dair usuller de henüz ÇED ve Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Yönergeleri’ne uyumlu hâle getirilmedi.³⁷

Sonuç olarak bakıldığında, Türkiye son dönemde daha iddialı iklim politikaları benimsemek konusunda samimi bir tutum gösterse de hâlen buna aykırı politikalar uygulamaya devam ediyor. İklim değişikliğinin yanında kirlilik ve atık yönetimi gibi konularda da hâlen atılması gereken birçok adım bulunuyor, ÇED ve SÇD gibi çerçevelerle çevre ve iklim değişikliğine ilişkin sorunların hukuka taşınması demokratik açıdan olumlu olsa da bu çerçevelerin işleyişlerine yönelik eleştirilerin devam ediyor olması endişeleri artırmaya devam ediyor. Bu açıdan Aarhus ve Espoo Sözleşmeleri’ne taraf olmanın önemi göze çarpıyor. Bu sözleşmelerin uygulanması bir yana, 21-25 Şubat 2022 tarihlerinde Konya’da gerçekleştirilen ilk İklim Şûrası’nda da görüldüğü gibi sivil toplumun geniş katılımının ve hatta isteklerinin yeterince göz önünde bulundurulmadığı söylenebilir. Şûrada dile getirilen en önemli taleplerden biri olan fosil yakıtların durdurulması çağrısının sonuç bildirgesine yansıtılmaması buna en büyük örneği teşkil ediyor. Ancak,

³⁵ Yeşil Ekonomi(2021), Türkiye iklim ve çevre için daha sert ve kapsamlı hukuki altyapı önerdi, <https://yesilekonomi.com/turkiye-iklim-ve-cevre-icin-daha-sert-ve-kapsamli-hukuki-altyapi-onerdi/> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

³⁶ ECOIQ(2021), Türkiye’nin İlk İklim Davası Açıldı!, ECOIQ, <https://ekoIQ.com/2022/03/24/turkiyenin-ilk-iklim-davasi-acildi/> Erişim Tarihi: Mayıs 2022

³⁷ Avrupa Komisyonu(2021), 2021 Turkey Report, Brüksel, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/document/download/892a5e42-448a-47b8-bf62-b22d52c4ba26_en Erişim Tarihi: Mayıs 2022

daha iddialı iklim ve enerji politikalarını içerecek bir İklim Kanunu'nun yayımlanmasının- ve en önemlisi uygulanmasının- bu sorunları çözmekte önemli bir rolü olacağı söylenebilir.

11. Sonuç

İklim değişikliğine bağlı afetlerin ve buna bağlı hasar ve kayıpların artmasıyla, iklim davalarının yakın bir gelecekte artacağına neredeyse kesin gözüyle bakılıyor. Zira, mevcut iklim stratejileri ve yasaları savunmasız gruplara henüz yeteri kadar koruma sağlamıyor. Günümüzde, daha çok yüksek gelirli ülkelerde iklim davalarına başvuruluyor olsa da Küresel Güney'de bulunan ülkelerde bu eğilimin daha da arttığı görülebiliyor. Özel sektörde de metaller ve madencilik, tarım ve ulaştırma gibi diğer enerji yoğun sektörlerle karşı açılan iklim davalarının artacağı öngörülüyor.

İklim davalarının yalnızca sayısının değil, kapsamının da artması bekleniyor. Ekolojik soykırıma karşı hazırlanan yasa teklifi de buna en büyük örnek. Ancak her şeyden önce iklim davalarının davacı lehinde başarılı sonuçlandırılması için kafaları kurcalamaya devam eden sorulara yanıtlar bulunması da gerekecek. Bu sorulardan bazıları, davayı açacak tarafın kim olabileceği, davacıların tanık olduğu zararların hangi iklime bağlı haklar veya yükümlülüklerden kaynaklandığı ve davanın açıldığı mahkemelerin bir çözüm üretebilecek kadar donanımlı olup olmadığı olarak biliniyor. Diğer yandan, iklim biliminin gelişmesi, iklim değişikliğinin etkilerini artırmaya devam etmesi ve günümüzde ortaya koyulan iddialı veya yetersiz iklim politikalarının gelecekte iklim davalarının artmasında rol oynayabileceği söylenebilir.

Ancak, iklim davaları artıyor olsa da bu davaların ülkelerin iklim politikalarını değiştirmeye itip itmeyeceği henüz tam olarak belli değil. Zira, mevcut iklim davalarının çoğu henüz sonuçlanmamış durumda ancak suçlunun aleyhinde alınan kararların ülkelerin çevre yasalarını etkileyeceği öngörülüyor. BM İnsan Hakları Konseyi'nin "sağlıklı çevrenin bir insan hakkı olduğu" kararını vermesi³⁸ ve ülkelerin daha iddialı iklim hedeflerini duyurarak İklim Yasaları oluşturmaya başlaması gibi gelişmeler çevre hukukunu geliştirme potansiyeline sahip olsa da bu hedeflerin uygulandığından emin olunması gerekiyor. Bu noktada, yasal otoritelerin kapasitelerinin geliştirilmesi ile daha caydırıcı cezaların saptanması ve istisnasız bir şekilde uygulanması büyük önem taşıyor.

³⁸ UNEP(2021), Landmark UN resolution confirms healthy environment is a human right, <https://www.unep.org/news-and-stories/story/landmark-un-resolution-confirms-healthy-environment-human-right> Erişim Tarihi: Mayıs 2022